

Štefanová, Dana

**Vdovy v raném novověku : studie k právnímu postavení a jednání
"viditelných" žen na příkladu praxe panství Frýdlant v severních
Čechách mezi léty 1550-1750**

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
2002, vol. 51, iss. C49, pp. [49]-69

ISBN 80-210-3358-4

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101914>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DANA ŠTEFANOVÁ

VDOVY V RANÉM NOVOVĚKU

Studie k právnímu postavení a jednání „viditelných“ žen na příkladu praxe panství Frýdlant v severních Čechách mezi léty 1550–1750

Předkládaná studie byla bezprostředně iniciována vědeckým seminářem s tematickým zaměřením na smrt, nejen jako důležitý mezník v životě jedince, ale i celé domácnosti. V této souvislosti vznikla i myšlenka zamyslet se nad postavením ženy a jejími dalšími životními cestami nastoupenými po smrti manžela. Než se budeme přímo věnovat konkrétním otázkám kladeným v této studii, bude nutné v krátkosti nastínit stav výzkumu k okruhům spojenými s gender studies, jako i s charakterem zde zkoumané venkovské společnosti označované pojmem „režijní velkostatek východně od Labe“.

Není třeba příliš zdůrazňovat, že výzkum sociálně-kulturního postavení ženy je v bývalých zemích tzv. „Východního bloku“ a tedy i v české historiografii teprve v počáteční fázi, a to v případě, že zohledníme i publikace posledních dvou let. Na druhé straně může i česká věda těžit z dosavadního vědeckého diskurzu a zabývat se přímo otázkami souvisejícími s kategorií „Gender“ jako takovou. Bohužel nejsou otázky spojené s tímto velmi inovativním metodicko-tematickým přístupem stále ještě příliš populární. Podle mého názoru je naprosto nemožné zkoumat lidskou společnost, která jak jsme si všichni vědomi se neskládala pouze z privilegovaných a neprivilegovaných, starých a mladých osob, chudých a bohatých, ale předně z mužů a žen, jejichž společenské postavení podléhalo časové a prostorové diferenciaci.¹ Kvalita jejich postavení na jakémkoliv rovině životního cyklu obecně spoluurčovala charakter společnosti, v níž jednali jako jedinci, manželé, sousedé, (ne)přátelé apod. V rámci probíhající evropské intergrace, hledání pomyslné cesty do Evropy (při této politické rétorice zůstává samozřejmě otevřena otázka, na kterém to kontinentu jsme žili dříve) je podle mého názoru důležité přestat považovat studium dějin žen, gender studies nebo feminismus za nějaký „jev“, ohrožující integritu společnosti, respektive její patriarchální ráz zvýrazněný paradoxně po roce 1989 konzervativní politickou rétorikou, a to i přes existenci relativně „moderního“ např. československého zákonodárství, kde byly principy rovnocenného společenského postavení mezi

¹ Otázky spojené s konstrukcí kategorií muže a ženy nejsou předmětem této studie.

mužem a ženou včleněny v zemích „Východního bloku“ mnohem dříve do státoprávních ústav, než jak tomu bylo v západoevropských zemích.² Rozpor mezi existujícími normami a vývojem ve společnosti se projevil na obou stranách: v Československu byla např. politická „normalizace“ od sedmdesátých let doprovázena výrazně utlumeným vývojem sociální praxe, která v podstatě zabránila plynulé veřejné reflexi tohoto tématu. V západoevropských zemích to byla právě dlouholetá různorodost v sociálně-kulturních praxích orientovaná mj. i na kritikou státních norem,³ která vyústila k právní kodifikaci některých z ní vyplývajících požadavků. Vývoj, jehož aktuálnost se mj. odrazila i na etablování výzkumů k dějinám žen a „Gender“.

Otázky spojené s majetkoprávním postavením žen budeme v následujících statích zkoumat na příkladu poddanských společností, kterým se již dříve věnovalo poměrně velké množství historiků, kteří se zasloužili o velmi dobrou úroveň české historiografie v oblasti sociálních a hospodářských dějin. Některá zkoumaná témata byla interpretována v duchu doby, tzn. jako v každé etapě historiografie byla i zde patrná konkrétní vazba na ideologicko-politický vývoj doby.⁴ Tak bylo např. donedávna zkoumáno postavení poddaných pouze na základě analýzy normativních pramenů stejně jako bylo ve většině případů interpreto-

2 H a v e l k o v á , H.: *Abstract citizenship? Women and power in the Czech Republic*. Separát, s. 115–137, 119ff, 127ff.

3 Pojmy „kultura“ a „kulturní“ jsou v této studii použity jednak ve smyslu Cultural studies, které je definují poměrně široce jako „the whole way of life“. Kontextualizace pojmu „kultura“ je i v této studii ovlivněna C. Geertzem, který pod ním rozumí „praxi“. V kontextu této studie bude „kulturní“ zkoumáno v rámci historického, měnicího se sociálního rámce společnosti. Srov. L i n d n e r , R.: *Die Stunde der Cultural Studies*. Wien 2000, zde s. 11, 43; F u c h s , M.: *Textualising Culture: Hermeneutics of Distanciation*. In: *The Contemporary Study of Culture*. Hg. vom Bundesministerium für Wissenschaft und Verkehr und vom Internationalen Forschungszentrum Kulturwissenschaften. Wien 1999, s. 145–156, zde s. 147ff, 150. Jako doplňující pojem k pojmu „kultura“ bych zde měl být uveden termín „Lebenswelt“ (životní prostor, svět), který je některými vědci v rámci nových kulturních věd označován jako předmět výzkumu. Pod tímto pojmem se rozumí: gesellschaftlich konstituierte, kulturell ausgeformte, symbolisch gedeutete Wirklichkeit, die nicht statisch, sondern dem Wandel durch äußere Einwirkungen und innere Entwicklungen unterworfen war. Srov. k tomu V i e r h a u s , R.: *Die Rekonstruktion historischer Lebenswelten*. Probleme moderner Kulturgeschichte. In: H. Lehmann (ed.): *Wege zu einer neuen Kulturgeschichte*. Göttinger Gespräche zur Geschichtswissenschaft 1. Göttingen 1995, s. 7–28, zde s. 9, 14.

4 K novým teoreticko-metodickým přístupům ve zkoumání režijního velkostatku srovnej zvl. výsledky Postupimské pracovní skupiny: P e t e r s , J. (ed.): *Gutsherrschaft als soziales Modell*. Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaften. München 1995; T ý ž (ed.): *Konflikte und Kontrolle in Gutsherrschaftsgesellschaften*. Über Resistenz- und Herrschaftsverhalten in ländlichen Sozialgebilden der Frühen Neuzeit. Göttingen 1995; T ý ž (ed.): *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*. Berlin 1997; K a a k , H.: *Die Gutsherrschaft*. Theoriegeschichtliche Untersuchungen zum Agrarwesen im ostelbischen Raum. Berlin 1991. Pro Čechy srov. především výsledky výzkumného projektu financovaného Volkswagen Stiftung „Soziale Strukturen in Böhmen“: C e r m a n , M. – Z e i t l h o f e r , H. (edd.): *Soziale Strukturen in Böhmen*. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16–19. Jahrhundert. Wien – München 2002.

váno z perspektivy vrchnosti. Jejich životní světy – „Lebenswelten“ – zůstávaly opomenuty stranou. Jednání ze stran poddaných bylo předmětem výzkumů pouze otevřené násilné formy odporu vysvětlované diktátem „třídního boje.“⁵ V nejnovější době vzniká samozřejmě již celá řada studií nesených novou intencí, totiž prozkoumat a snažit se pochopit ne vždy viditelné strategie, a s tím související logiky jednání poddaných.⁶ Z právě řečeného je zřetelný existující deficit moderního sociálně-historického bádání, jež patří v historiografiích zemí bývalého „Východního bloku“ k zanedbávaným oblastem výzkumu.⁷ Před krátkou dobou

5 Obecně K v a č e k , R. kol.: *Přehled dějin Československa 1648–1918*. Praha 1990; Purš, J. – Kropilák M. (ed.): *Přehled dějin Československa oslovenska od 1526 do 1648*. Praha 1982; K a v k a , F.: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu II*. Praha 1953; K r o f t a , K.: *Dějiny selského stavu*. Praha 1949; M a u r , E.: *Geneze a specifické rysy českého pozdně feudálního velkostatku*. AUC 1, 1976, s. 229–258; Dobové názory na poddané a poddanství srov. M i k u l e c , J.: *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha 1993.

6 Zde opět výsledky projektu „Soziale Strukturen in Böhmen“: C e r m a n , M., *Gutsherrschaft vor dem „Weißen Berg“*. Zur Verschärfung der Erbuntertänigkeit in Nordböhmen 1380 bis 1620. In: J. Peters (ed.): *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*. Berlin 1997, s. 91–113; C e r m a n , M.: *Grundherrschaft und Untertänigkeit*. In: Die böhmischen und die österreichischen Ländern in der Frühen Neuzeit. Hg. von A. Suppan. V t i s k u ; zkrácená verze studie v ČMM 120, 2001, s. 337–395; K l á š t e r s k á , A.: *Eingriffe des Staates in die Beziehung zwischen Gutsherrschaft und Untertanen und ihre Folgen für die ländlichen Familienstrukturen an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*. In: Cerman, M. – Luft, R. (edd.): *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“: sozialgeschichtliche Perspektiven*. München, pravděpodobně 2003; Š t e f a n o v á , D.: *Herrschaft und Untertanen*. Ein Beitrag zur Existenz der rechtlichen Dorfautonomie auf der Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen 1650–1700. In: Peters, J. (ed.): *Grund- und Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*. Berlin 1997, 199–211; Š t e f a n o v á , D.: *Die Erbschaftspraxis, das Ausgedinge und das Phänomen der „zweiten Leibeigenschaft“ in den nordböhmisches Dörfern der Herrschaft Frýdlant*. Ein Beitrag zur Existenz der Familie unter obrigkeitlicher Einflußnahme (1650–1700). In: Landsteiner, E. – Eder, F. X. – Feldbauer, P. (edd.): *Wiener Wege der Sozialgeschichte. Themen – Wege – Vermittlungen*. Wien – Köln – Weimar 1997, s. 225–241; P a z d e r o v á , A.: *Venkovští poddaní rychnovského panství v 17. století ve světle gruntovní knihy*. Příspěvek k problematice tzv. druhého nevolnictví. HD 22, 1998, s. 51–68; G r u l i c h , J.: *Poddanská nemovitost a dědičné právo na Tábořsku*. Vřesecká rychta v letech 1625–1825. JSH 65, 1996, s. 34–41; T ý ž : *Zu ausgewählten Aspekten des Familien- und Lebenszyklus*. Ein Beitrag zur Geschichte des südböhmischen Landes im 17. und 18. Jahrhundert am Beispiel der Herrschaft Chýnov. HD, 20, 1996, s. 9–56; G r u l i c h , J. – Z e i t l h o f e r , H.: *Lebensformen und soziale Muster in Südböhmen im 16. und 17. Jahrhundert*. JSH 66–67, 1997–1998, s. 26–49; T í ž : *Migrace jihočeského obyvatelstva před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*. HD 22, 1998, s. 79–105. Dále rovněž H i m l , P.: *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*. Opera historika 4, 1995, s. 153–194; T ý ž : *Vrchnost a venkované v myšlení poddanské společnosti na českokrumlovském panství v 17. a 18. století*. Tamtéž 5, 1996, s. 639–660.

7 Obecně odráží tento stav historického bádání i stav společnosti. Jako možná interpretace se nabízí kontextualizace s jednou z tezí H. Havelkové, podle které je zhoršování pozice žen nutno vidět především v souvislosti se společenským vývojem po roce 1989, kdy byly prioritou ekonomické reformy, spojené s redukcí politiky na ekonomiku, považovanou za převážně mužskou sféru působení. V těchto vývojových aspektech je patrně možné hledat i jis-

byly sice v České republice publikovány některé monografické práce. Ty se však převážně zabývají osudy žen literárně a politicky aktivních nebo oněch měšťanských manželek, které na sebe upozornily díky svým slavným manželům-politikům.⁸ To se odráží částečně i v publikaci M. Lenderové, avšak s tím rozdílem, že „životní světy“ žen jsou zde mnohem širě pojaty.⁹ Obzvláště pro venkovské a městské společnosti zatím naprosto chybí sociálně a kulturně laděný výzkum zabývající se postavením a jednáním žen v minulých společnostech.¹⁰

Ke zkoumaným otázkám, prostoru a času

Na uskutečněném interdisciplinárním semináři byly tematizovány aspekty společenského života a smrti na různých rovinách: umělecko-historické, hudební, historické, historicko-antropologické a teologicko-historické. Pro zemřelého událost, kterou skončilo jeho bytí na tomto světě, pro pozůstalé událost, přinášející nové podmínky, jak za nastalých okolností jednat a vypořádávat se s další fází jejich vlastního životního cyklu. V tomto kontextu se také budeme s využitím mikrohistorického přístupu zabývat právním postavením vdov ve společnosti a prostory jednání, které vdovy po smrti svých manželů využily. Jedná se přitom o empirické výsledky tří vesnic frýdlantského panství – Háj, Luh a Vysoký v letech 1558 až 1750, oblasti přínaležející systému velkostatku východně od Labe zpracované kvalitativními a kvantitativními metodami.

Konkrétně se mi jedná o proces převodu majetku, spojeného s otázkou po majetkově právních nárocích vdov resp. po možnostech, které mohly vdovy využít např. k překlenutí určité části životních fází. V popředí stojí otázka, jakými prin-

tu provázanost s se stavem bádání o historii žen a gender. H a v e l k o v á , H.: *Abstract citizenship?* s. 125

⁸ Srov. k tomu H o r s k á , P.: *Naše prababičky feministky*. Praha 1999. Zde se jedná spíše o populárněvědeckou syntézu ženského hnutí, která je doplněna osudy jednotlivých politiky angažovaných protagonistek. Systematický výzkum otázek spojených s ženským hnutím nebyl stále ještě proveden.

⁹ Srov. L e n d e r o v á , M.: *K hřtichu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha 1999. Stejným obdobím se zabývá i Marie L. Neudorfllová. I přestože jsou v této monografii otevřeně osloveny některé ženským otázkám nepřilíš nakloněné znaky v českém společenském systému, je podle mého názoru nutné upozornit na skutečnost, že autorka bohužel nereflektovaně používá paušalizující a protiněmecky laděná zobecnění. Srov. N e u d o r f l o - v á , M. L.: *České ženy v 19. století*. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci. Praha 1999, zde s. 206ff, 290, 345ff.

¹⁰ Na tento desiderát ve výzkumu upozornila „již“ na konci osmdesátých let především B. Kopiczková, která se vyslovila proti příliš plakativnímu a statickému obrazu středověkých žen. Srov. K o p i č k o v á , B.: *Ženská otázka v českém středověku*. Současný stav bádání a možné směry jeho dalšího vývoje. ČSČH 37, 1989, s. 561–574, 682–696, 693. Ze starších studií k dějinám šlechticů v Čechách srov. zvláště J a n á č e k , J.: *Ženy české renesance*. Praha 1977, 1996; M a c e k , J.: *Tři ženy krále Vladislava*. Praha 1991. Pro Polsko např. K u k l o , C.: *Kobieta samotna w spoleczenstwie miejskim u schylku Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Studium demograficzno-spoleczne. Bialystok 1998; K a r p i n s k i , A.: *Kobieta w miescie polskim w drugiej polowie XVI i w XVII wieku*. Warszawa 1995.

cipy si vdova spolu s pozůstalými potomky rozdělila pozůstalost po manželovi/otcovi, a jaké aspekty vývoje nebo kontinuity jsou zjištělné ve sledovaném období. Je přitom zřejmé, že postavení vdov nezáviselo pouze na jejich majetkově-právním statutu, nýbrž i na sociálně-kulturních praktikách v rámci vesnických společností, které stály vdovám k dispozici, a které ovlivňovaly struktury jednání. Zvláště ve střední Evropě, ale jak ukazují i nové výzkumy např. pro Anglii,¹¹ je nutné uvést tzv. instituci výměnku definovanou převážně jako selskou institucí pro zaopatření starších hospodářů. Sociální kategorie věk a zejména staří v raněnovověkých společnostech nelze chápat absolutně, ale jedná se o relativní kategorie, které se mění v čase a prostoru, a které získávají přesnější definici zvýšeným zájmem vrchnostenské a státní byrokracie o osobní údaje nebo etablováním césur životních fází: důchodový věk, plnoletost apod. V raněnovověkých středoevropských společnostech nebyl výměnek spojen výhradně s pokročilým věkem. Spojitost se změnou rodinného stavu, zejména zohlednění kategorie „gender“ nebylo dosud systematicky zkoumáno.¹²

Konkrétní praxe rozdělování dědických podílů byla ovlivněna zvykovým právem doplňovaným pravidly vrchnostenských instrukcí a jejich recepcí v praxi. S tím souvisí zejména specifická otázka, zda již vlastní obsah vrchnostenských instrukcí znevýhodňoval sociálně-právní postavení vdov zvláště v tom smyslu, že se vrchnosti snažily omezit případy, kdy se vdovy měly stát přednostkami domácností. Se všeobecným argumentem, namířeným proti samostatnému vedení usedlosti vdovou si pospíšila sociálně-historická literatura a literatura zaměřená na dějiny rodiny, která pojednává o poukazech na možné ohrožení hospodárnosti usedlosti. V této souvislosti je třeba vidět i domněnky, podle kterých nejsou vdovy samy schopné obhospodařovat velké selské usedlosti. Navíc se předpokládá absence potřebných schopností a nutné autority jejich okolí.¹³ Perspektiva samostatně hospodařícího muže – vdovce zvládajícího hospodářství a domácnost bez ženské pracovní síly byla ve studiích pouze výjimečně zohledněna.¹⁴ Obec-

¹¹ Smith, R. M.: *The manorial court and the elderly tenant in late medieval England*. In: Margaret Pelling – R. M. Smith (edd.): *Life, death, and the elderly. Historical perspectives*. London – New York 1994, s. 39–61, 43, 45, 48ff.

¹² K souvislosti mezi výměnkem, sociálním postavením a rodinným stavem výměnkářů a výměnkářek srov. Štefanová, D.: *Besitzrechtliche Ansprüche und weitere Lebenswege von Witwen. Veränderungen und Kontinuitäten der Praktiken in der Gutsherrschaft Frydlant in Nordböhmen zwischen 1558 und 1750*. In: Langreiter, N. – Lanzinger, M. (edd.): *Wandel: Kontinuitäten. Kulturwissenschaftliche Versuche über ein Schwieriges Verhältnis*. Wien 2002, s. 57–83, 69.

¹³ Srov. Ogilvie, S. C. – Edwards, J.: *Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku Novověku*. HD 21, 1998, s. 5–49, 20, zde 23f, 32ff, 37. Christine Churches naproti tomu zjistila pro raněnovověké město Whitehaven příklady, kde byla na vdovy převáděna obchodní zodpovědnost. Churches, C.: *Women and property in early modern England: a case-study*. *Social History* 23, 1998, s. 163–180, 177.

¹⁴ K tomu především Mitterauer, M.: *Familie und Arbeitsteilung. Historischvergleichende Studien*. Wien – Köln – Weimar 1992, s. 27ff, 59ff; Rudolf Schlögl argumentuje, že jak vdovy tak i vdovci uzavřeli ve většině případů opět manželský sňatek, protože by jinak zůstaly mezery v rozdělení práce v rámci rodinného hospodářství. Srov. k tomu Schlögl, R.:

ně se výpovědi omezují na jejich časté opětné ožení.¹⁵ Při posuzování hospodářských schopností vdov resp. při interpretaci jejich nízkého zastoupení je často opomínán jeden z důležitých demografických faktorů – věk osob.¹⁶ Cezary Kuklo došel na základě příkladů z polského maloměstského prostředí k závěru, že „cesta žen k vedení usedlosti se příliš neodlišovala od cest mužů, byla ale vázána na jejich věk“.¹⁷ Ve Varšavě tak např. vzrostl podíl žen na vedení hospodářství s dosažením 30 let, kdy se rovnal jedné pětině. Výrazný nárůst tohoto podílu na vedení usedlosti byl zaznamenán po dosažení hranice padesáti let.¹⁸ Naproti to-

Bauern, Krieg und Staat. Oberbayerische Bauernwirtschaft und frühmoderner Staat im 17. Jahrhundert. Göttingen 1988, s. 153. Obdobně Franz X. Eder, který zjistil pro vesnickou oblast spolkové země Salzburku sociálně podmíněné rozdíly v opětovném uzavírání sňatků. Zatímco se neselské domácnosti mohly spíše obejít bez mužské pracovní síly, selské statky se ženské nebo mužské pracovní síly zřící nemohly. Eder, F. X.: *Geschlechterproportion und Arbeitsorganisation im Land Salzburg: 17.-19. Jahrhundert.* München 1990, s. 126. 125f; pro samotné město Salzburg byl mezi léty 1647 a 1794 zjištěn silný nárůst domácností vedených vdovou – z 17,9 na 35 procent. Tamtéž, s. 121–124. Pro sociální poměry ve městě Norwich srov. Pellig, M.: *Frühneuzeitliche Sozialstrukturen und die Armut in den Städten – eine englische Fallstudie.* Beiträge zur historischen Sozialkunde 2, 1999, s. 65–72, 71f. K ‚redefinici‘ rolí mezi mužem a ženou v domácnosti proklamovanou skrze tzv. osvíceneckou ‚Hausväterliteratur‘ srov. Gray, M. W.: *Kameralismus: Die säkularö Ökonomie und die getrennten Geschlechtersphären.* Werkstattgeschichte 19, 1998, s. 41–57.

15 Harwick, J.: *Widowhood and patriarchy in seventeenth century France.* Journal of social history 26 1992, s. 133–148, zde s. 135.

16 Rovněž Michael Mitterauer zastává názor, že je potřeba v historických analýzách mnohem více zohlednit věk a rodinné a sociální postavení žen, které ovlivnily specifická postavení žen ve společnostech. Srov. Mitterauer, M.: *„Als Adam grub und Eva spann...“ Geschlechtsspezifische Arbeitsleistung in vorindustrieller Zeit.* In: Bolognese-Leuchtenmüller, B. – Mitterauer, M. (edd.): *Frauenarbeitswelten. Zur historischen Genese gegenwärtiger Probleme.* Historische Sozialkunde 3. Wien 1993, s. 17–43, 36.

17 Důsledkem priorit, které zastávala dřívější vrchnostenská administrativa se musíme pro středoevropské společnosti středověku a raného novověku potýkat s problémem sporadických informací o věku obyvatelstva. Ani Soupis poddaných podle věry z roku 1651 pro Čechy nám neposkytuje spolehlivé informace. Vyhodnocení demografických pyramid o věku zcela zřetelně dokazuje, že tehdejší obyvatelstvo nemělo přesné představy o svém stáří, a uvádělo pouze přibližně, zaokrouhlené údaje. Srov. Státní ústřední archiv (dále SÚA) Praha, Stará manipulace (dále SM), Soupis poddaných podle věry z roku 1651, R 109. Štefánková, D.: *Sociální dějiny frýdlantského panství v 50.-60. letech 17. století.* Nepubl. dipl. práce. Ústí nad Labem 1995, 22ff. Cerman, M.: *Bohemia After the Thirty Years' War: some Theses on Population Structure, Marriage and Family.* Journal of Family History 19, 1994, s. 149–175. Skutečnost, že má tento stav pravděpodobně obecnější platnost ukazují např. věkové údaje vdovy Fevrony Ivanovny, která je zaevidována jako 60-, 63- a 70letá v soupisech obyvatel z let 1813, 1816 a 1823. Jako 52- a 54letá se vyskytuje v pozdějších soupisech obyvatel z let 1826 a 1829. K tomu srov. Bohac, R. D.: *Widows and the Russian serf community.* In: B. Evans Clements – B. Alpern Engel – Ch. D. Worobec (ed.): *Russia's Women. Accommodation, Resistance, Transformation.* Berkeley – Los Angeles-Oxford 1991, s. 95–112, zde 98. Na území režijního velkostatku rodiny Gagarinových v Mauilovskoe byl vdovský rodinný stav spojen s nižším věkem. Jedna třetina žen byla po dosažení třiceti let ovdovělá. Tamtéž, s. 99.

18 Kuklo, C.: *Kobieta*, s. 96.

mu nebyly v rusko-baltických pohraničních oblastech ve věkové skupině od 50 do 59 let identifikovány žádné ženy v pozici přednostky domácnosti.¹⁹

Věkové hranice určující četnost podílu žen na vedení usedlosti jsou v jednotlivých evropských společnostech odlišné a závisejí na kulturních praktikách regionů zvláště na dědické praxi a souvisejí také s dominantním charakterem hospodářské produkce v životním prostoru, jak to ukázaly výsledky Cezary Kukla pro malé řemeslnicko-kupecké městečko Praszce, kde byl podíl žen na vedení usedlosti velmi nízký a představoval pouhých 4,3 procenta.²⁰ I v řemesle existovaly u vdov a vdovců rozdíly ve strategiích, které sledovali při rozhodování o tom jak budou pokračovat v následujícím životním cyklu. Katharina Simon-Muscheid charakterizovala řemeslo jako jednu z forem pracovní organizace, spočívající na společném hospodaření manžele a manželky,²¹ i když podle M. Mitterauera lze tuto blízkost pracovních sfér mezi mužem a ženou předpokládat právě v oněch řemeslech, která se vyvinula z tradice, kde byla sféra ženské práce dominantní.²² Při provozování řemesla je uváděno, že nutnost potřeby ženské pracovní síly nutila vdovce k opětovnému brzkému ožení, zatímco vdovám bylo pouze v omezené míře dovoleno vést samostatně řemeslnickou dílnu. Ani v tomto případě však nelze přijmout zobecnění zcela jednoznačně, protože mezi vdovami existovaly velké rozdíly v možnostech, jak pokračovat v dalších fázích života. Rozdíly byly podmíněny především sociálním postavením. Movitější vdovy tak mohly např. využít jejich rodinný stav k tomu, aby rozšířily své prostory jednání, jak to ostatně potrzují i výše citované výsledky C. Kukla.²³

K analýzám nastolených otázek byly použity zápisy o prodeji poddanských usedlostí obsažené v konšelských a pozemkových knihách. Jejich údaje byly doplněny zápisy z knih dekretů obsahující ve většině případů pouze krátké resumé poddanských žádostí, na které se vztahovaly vrchnostenské odpovědi. Další doplňující informace byly vytěženy ze soudních protokolů a soupisu obyvatel podle víry z roku 1651.

¹⁹ Plakans, A.: *Retirement, inheritance, and generational relations: Life-course Analysis in historic Eastern Europe*. In: Hareven, T. K. (ed.): *Aging and generational relations over the life course: a historical and cross-cultural perspective*. Berlin – New York 1996, s. 140–157, 145.

²⁰ Kuklo, C.: *Kobieta*, s. 97; naproti tomu Eder, F. X.: *Geschlechterproportion*, s. 126.

²¹ Simon – Muscheid, K.: *Frauenarbeit und Männerehre*. Der Geschlechterdiskurs im Handwerk. In: Táž (ed.): „Was nützt die Schusterin dem Schmied?“ *Frauen und Handwerk vor der Industrialisierung*. Frankfurt/M – New York 1998, s. 13–34, zde 27.

²² Mitterauer, M.: „Als Adam grub und Eva spann...“. s. 17–43, 32f.

²³ Simon – Muscheid, K.: *Frauenarbeit*, s. 29; Jacobsen, Grete: *Gesetz und Realität in der Geschichte von Handwerkerinnen*. In: Simon-Muscheid, K. (ed.): „Was nützt die Schusterin dem Schmied?“ *Frauen und Handwerk vor der Industrialisierung*. Frankfurt am Main – New York 1998, s. 53–66, 59.

Normy a praxe

Severní a západní Čechy patří k oné části teritoria, kde byl v rámci dědického práva praktikován systém tzv. vdovské třetiny, což znamená, že třetina pozůstalost připadla na vdovu nebo vdovce a dvě třetiny byly stejným dílem rozděleny mezi děti-dědice. V ostatních částech Čech byl praktikován systém stejných dílů. Tento třetinový systém měl být podle VI. Procházky nahrazen někdy v průběhu 17. století systémem stejných dílů. Přičemž při prosazení této změny do praxe připisoval Procházka vrchnosti rozhodující podíl vlivu. Svě tvrzení zdůvodňuje zájmem na ekonomické prosperitě usedlosti.²⁴ V jeho argumentaci však postrádáme jakýkoliv pokus interpretovat tyto změny právních praktik v kontextu např. s nárůstem populace, s jednáním ve venkovských nebo městských společnostech, se změnou hospodářských či sociálních podmínek nebo lokálně vytvořených struktur.

Dříve než přejdeme ke konkrétním výsledkům, bych ráda citovala několik bodů vrchnostenské instrukce pro město Frýdlant z roku 1598, obsahující články týkající se postavení vdov, obzvláště okolnosti vedoucí ke jmenování poručníků se mi jeví v ohledu otázek po „Gender“ resp. o sociálně-právním postavení vdov důležité. Články v nich nařizují ženám, jejichž muži zemřeli a zanechali po sobě nezletilé děti, aby se spolu s nimi dostavily před městskou radu a zažádaly o dosazení poručníků. Nenajdeme zde však žádnou zmínku, jejímž důsledkem by mělo být jmenování poručníků v její vlastní tj. vdovině věci. Je tedy zřejmé, že za sepsáním této instrukce stál v popředí úmysl chránit práva sirotků, avšak účelem nebylo znevýhodnit vdovy.²⁵ To vyplývá zejména z oněch majetkových transakcí, kde vdovy neměly žádné nezletilé děti a statek prodávali bez poručníků. Pokud žena zemřela dříve než muž, pak on měl její třetí díl předat resp. zajistit do té doby, kdy pozůstalé děti dospěly. Ani z artikulí pražského městského práva formulovaného středověkými a raněnovověkými právníky jakými byli Viktorín Kornel ze Všehrd a Pavel Kristián z Koldína nevyplývají konkrétní nařízení, která by potvrzovala běžnou praxi poručnictví vdov.²⁶ Koldín hovoří pouze o poručnictví pro sirotky. Úlohou poručníků měla být ochrana majetku sirotků. Vdovy-matky mohly dále obhospodařovat majetek ovšem pod podmínkou, že byly ekonomicky úspěšné a sirotci neutrpěli žádné majetkové ztráty.²⁷

24 Procházka, V.: *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*. Praha 1963, s. 495.

25 Obdobná opatření, která měla chránit právněmajetkové nároky dětí z prvního manželství jsou známé také z Francie, kde znovuprovdaná vdova nesměla jednoduše darovat její mobilní majetek novému manželovi. Srov. k tomu Warner, L.: *Widows, Widowers and the problem of 'second marriages' in sixteenth-century France*. In: Cavallo, S. – Warner, L. (ed.): *Widowhood in medieval and early modern Europe*. Essex, 1999, s. 84–107.

26 Jireček, H. (ed.): *M. V. Kornel ze Všehrd, O právních země české*. Knihy devatery. Praha 1874; Jireček, H. (ed.): *Pavel Krystyan z Koldína, Práva městská království českého a markrabství moravského*. 5. vyd. Praha 1876.

27 Jireček, H. (ed.): *Koldín, Práva městská*, s. 14, 111, 197.

Tento závěr odpovídá alespoň částečně všeobecné charakteristice Holthöfera týkající se okolností jmenování poručníka – ‚Geschlechtvormundschaft‘ a schopnosti jednání žen. Podle jeho závěrů mohla žena konce středověku dokonce i neprovdaná žena v Čechách, na Moravě nebo i v Rakousku (výjimka Tyroly, a švábsko-alemanské části předních Rakous), Bavorsku (vyjímaje Erzstift Salzburg) vystupovat samostatně jak v soukromě-právních záležitostech, tak i před soudem. Tento popis právního postavení se vztahuje převážně na městské prostředí, byl ale podle Holthöfera praktikován i na vesnicích.²⁸ V průběhu raného novověku mělo obecně dojít ke zhoršení pozic jednání žen.²⁹

K praxi – ženy a majetek

Proces transakcí majetku probíhal ve sledovaných vesnicích velmi dynamicky. Jak tabulka 1 ukazuje, převládal ve sledovaném období převod majetku *inter vivos*. Ve více než ve dvou třetinách byla usedlost prodána formou kupní smlouvy přímo hospodářem s existující pravděpodobností, že naživu byla i jeho manželka. Mezi transfer usedlosti *inter vivos* lze zařadit i ony transakce, kde je převod uzavřen mezi vdovcem nebo vdovou. Mezi ovdovělými osobami měly největší zastoupení vdovy: téměř v jedné čtvrtině z uzavřených kupních transakcí. Ke specifickým rysům uzavřených transakcí vdovami se ještě v průběhu této studie vrátíme. V tabulce je viditelná i role soudu, který vystupoval jako prodejce. Zde se jedná o případy, kdy vrchnost, představitelé vrchnostenské správy nebo vesnické samosprávy prodávaly pusté statky opuštěné částečně v důsledku rekatolizace nebo třicetileté války. Ve druhé polovině 18. století byly předmětem prodeju nově založené neselské usedlosti.

28 Holthöfer, Ernst: *Die Geschlechtvormundschaft*. Ein Überblick von der Antike bis ins 19. Jahrhundert. In: Gerhardt, U. v. (ed.): *Frauen in der Geschichte des Rechts*. Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart. München 1997, s. 390–451, 411ff.

29 Tamtéž, s. 417f.

Tabulka 1: *Příbuzenský poměr prodejce k vlastníkovi usedlosti v časové závislosti, vesnice Háj, Luh a Vysoký mezi l. 1558–1750*

	1558–1650	%	1651–1750	%	Celkem	%
<i>Vlastník prodává sám*</i>	223	69,04	384	61,94	607	64,37
<i>Vdova</i>	18	5,57	110	17,74	128	13,57
<i>Osoba místo vdovy</i>	6	1,86	3	0,48	9	0,95
<i>Poručník /zplnomocněnec vdovy</i>	6	1,86	0	–	6	0,64
<i>Vdova vedle svědka (mezi nimi i příbuzní)</i>	11	3,41	1	0,16	12	1,27
<i>Dědicové</i>	10	3,10	31	5,00	41	4,35
<i>Poručník /zplnomocněnec dědiců</i>	12	3,72	1	0,16	13	1,38
<i>Soud</i>	3	0,93	78	12,58	81	8,59
<i>Neznámo</i>	34	10,53	12	1,94	46	4,88
<i>Celkem</i>	323	100,00	620	100,00	943	100,00

*Pozn.: * – Jako kupec byla v kupní smlouvě uvedena pouze osoba muže jako vlastníka*

Pramen: Navázání pozemkových a konšelských knih

Podíváme-li se detailněji na údaje v tabulce, pak je vývoj majetkového práva resp. jeho vyhodnocení praxe v souvislosti s jednáním vdov zvl. ve druhém zkoumaném období velmi překvapující, neboť vdovy častěji „samostatně“ vystupují jako prodejkyne usedlostí. Je zajímavé, že přestože instrukce nepředepisovaly osobu poručníka pro vdovu, byla právě pro období mezi léty 1558 až 1650 v gruntovních a konšelských knihách velmi často uvedena. V praxi tedy bylo provedeno více omezení, než samotné vrchnostenské instrukce nařizovaly. Ve sledovaném období od 1650 do 1750 byla tedy zjištěn pokles majetkových transakcí *inter vivos* a nárůst prodejů usedlostí vdovami. Vdovy tak častěji vystupovaly v procesu majetkového transferu v období, které je spojováno s nárůstem vrchnostenské moci a utužením poddanství. Právě v této době dochází ve Švýcarsku, Horním Porýní, Sasku a Lužici k podřízení žen obecnému poručnictví – *Geschlechtvormundschaft*.³⁰ Pro území Horní Lužice zbývá doplnit, že se pro sledované období předpokládá prosazení nezákupní pozemkové držby poddanými, označovanou pojmem „*lassitisches Besitzrecht*“. Tento proces je zdůvodňován nárůstem vrchnostenské moci, připisované důsledkům třicetileté války. Samozřejmě není tato kauzální souvislost jednoznačně prokázána. Některé studie upozorňují na její výskyt již v 16. století.³¹ V severních Čechách se tento způsob držby poddanké půdy nevykytoval.

³⁰ Tamtéž, s. 418ff.

³¹ H a r a i s c h , H.: *Probleme einer Periodisierung und regionalen Typisierung der Guts-herrschaft im mitteleuropäischen Raum*. Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 10, 1986,

Nedostatek poznatků, které máme o právně majetkovém postavení žen a vdov, zvláště ve společnostech s režijním velkostatkem nám v této chvíli nedovoluje učinit žádné vážnější závěry vysvětlující pozorované vzory jednání v obecnějším dějinném kontextu.³²

Jeden z vysvětlujících faktorů, který bezprostředně souvisí se sledovaným obdobím jsou zmíněné vlivy třicetileté války. Ty však nemohou být samy o sobě zodpovědné za zjištěný posun v praxi majetkového transferu, protože každý region, každá ves a usedlost byly důsledky války různorodě postiženy.³³ Obdobná diferencovanost platí i pro panství Frýdlant, které bylo do zavraždění Valdštejna v roce 1634 zcela ušetřeno přímých konfrontací s válečnými operacemi. Tento stav částečně trval i v pozdějších letech války.³⁴ S jistotou lze konstatovat, že hospodářské změny, ke kterým došlo v průběhu 16. a 17. století, měly více vlivu na vývoj společnosti nežli přímé důsledky třicetileté války.³⁵ Hospodářské a správní reformy, ve kterých pokračoval Albrecht z Valdštejna, byly provázeny pokusy o rekatolizaci poddaných. A právě tyto snahy zásadně změnit vyznání poddaných je nutné interpretovat jako nesmírný zásah do soukromé sféry obyvatel, který ovlivnil jejich všední život. Uvedené snahy narazily na velký odpor obyvatel, který se projevil masovými emigracemi do zahraničí.³⁶ Tento vývoj

s. 251–274; T ý ž : *Rechtsqualität des Bauernlandes und Gutsherrschaft. Probleme und Materialien einer vergleichenden und retrospektiven Auswertung von statistischen Massendaten aus dem 18. Jahrhundert.* Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 3, 1979, s. 311–363; T l a p á k , J.: *K některým otázkám nezákupní držby v Čechách v 16. a 18. století.* Právněhistorické studie 19, 1975, s. 177–209. Tlapák interpretoval příčiny prosazení nezákupní držby mimo jiné v souvislosti se ztrátami obyvatelstva během třicetileté války. Naproti tomu proti přepjatému zdůrazňování vlivu třicetileté války srov. C e r m a n , M.: *Proto-Industrialisierung und Grundherrschaft*, s. 95.

- 32 Pro Čechy vyšla adekvátní studie o ženách z pohledu hospodářských a sociálních dějin v nedávné době. Srov. O g i l v i e , S. C. – E d w a r d s , J.: *Ženy a „druhé nevolnictví“*; B o š k o v s k a , N.: *Die russische Frau im 17. Jahrhundert.* Köln – Weimar – Wien 1998; B o h a c , R. D.: *Widows and the Russian serf community.* In: B. E. Clements – B. A. Engel – Ch. D. Worobec (edd.): *Russia's Women*, s. 95–112.
- 33 M e d i c k , H. – K r u s e n s t j e r n , B. von: *Die Nähe und Ferne des Dreißigjährigen Krieges.* In: Krusenstjern, B. v. – Medick, H. (edd.): *Zwischen Alltag und Katastrophe. Der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe.* Göttingen 1999, s. 15–36, zde s. 28.
- 34 P o l i š e n s k ý , J.: *Dlouhá válka (1618–1648).* Praha 1996, s. 50ff, 106ff, 167ff.
- 35 Srov. krátké shrnutí výsledků projektu *Soziale Strukturen in Böhmen*: C e r m a n , M. – M a u r , E. – Z e i t l h o f e r , H.: *Wirtschaft, Sozialstruktur und Besitztransfer in frühneuzeitlichen gutsherrschaftlichen Gesellschaften in vergleichender Perspektive: Ergebnisse des Projektes „Soziale Strukturen in Böhmen“.* In: Cerman, M. – Zeitlhofer, H. (edd.): *Soziale Strukturen in Böhmen*, s. 262–286, zde 264f, 278f. K vývoji sociálního rozvrstvení obyvatelstva v regionálním kontextu srov. dále také C e r m a n , M. – M a u r , E.: *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750.* ČČH 98, 2000, s. 737–774.
- 36 Srov. P o h l , F.: *Die Exulanten aus der Herrschaft Frýdlant im Sudetenland.* Görlitz 1939. B o b k o v á , L.: *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639.* Praha 1999.

musel v konečném důsledku ovlivnit i okruhy osob, které se podílely na transferech movitého a nemovitého majetku.

Třicetiletá válka může být tedy považována pouze za jednu z vývojových cízur společnosti, která uvnitř sociálně-kulturní praxe vedla buďto ke zrychlení nebo ke zpomalení některých z jejich rovin. Vzájemné působení mnoha faktorů na zkoumaném frýdlantském panství vedlo mimo jiné k několika typům jednání vdov v procesu majetkových převodů, což v širším kontextu mohlo odrážet změnu role a postavení muže a ženy ve venkovských společnostech. Bylo by samozřejmě nehistorické považovat zjištěnou diferencovanost rolí „Gender“ za jednání obsahující vědomé emancipační aspekty ze stran venkovských poddanských žen. Je zřejmé, že takové jednání, které vedlo ke zviditelnění majetkového práva vdov, se mohlo projevit hlavně díky praktikám, které byly uplatňovány raněnovověkými společnostmi. M. Gray podal v souvislosti s rolí „Gender“ zajímavé vysvětlení, když se zabýval ideologickými obsahy německé osvícenecké literatury – tzv. „Hausväterlitarur“. Upozornil na skutečnost, že do osvícenecké ideologie se muž a žena měli podílet na hospodaření usedlosti partnersky, zatímco „Hausväterlitarur“ se snažila definovat postavení ženy jako podřízené muži. Podle M. Gray zvětšili kameralisté kombinací „neuer Ökonomie und altem Patriarchat den Stand zwischen den Geschlechtern. In dem neuen männlich geprägtem Feld der Ökonomie verbanden sich der Absolutismus mit männlicher Macht, Herrschaft und Gewinn. [...] Die Frauen wurden der häuslichen Sphäre zugeordnet, die nicht mehr zum Wesen der normativen Wirtschaft gehörte“.³⁷

Podrobný rozbor oněch kupních smluv, v nichž byly vdovy zastupovány svými poručníky nebo příbuznými osobami nebo vystupovaly spolu s nimi neukázaly žádné podstatné souvislosti, pomocí kterých bychom mohly odlišnosti různého vystupování osob spolu s vdovami při uzavírání kupní smlouvy vysvětlit (viz. Tabulka 1). Vdovy vystupovaly v doprovodu jiné osoby před soudem jak případech, kdy měly nezletilé děti, tak i bez nich. Rozhodujícím kritériem se neukázala ani role příbuzenského vztahu. ‚Omezení‘ samostatného vystupování vdov při uzavírání kupních smluv byla zjištěna ve spojitosti se zadlužením statku. Mezi léty 1558 a 1650 bylo zjištěno osm smluv, kde se jednalo o prodej zadlužené usedlosti a kde vdovy vystupovaly jako prodejkyňe. Toto číslo odpovídá osmi procentům ze 41 uzavřených majetkových transakcí vdovami. Ve všech osmi případech byly vdovy přímo někým zastupovány, nebo doprovázeny.³⁸ V letech 1651 a 1750 bylo zjištěno pouze pět kupních smluv, které vdovy samy neuzavřely. Uvedené číslo je samozřejmě příliš nízké na to, abychom mohli určit jednoznačnou příčinnou souvislost. Neboť v jednom případě byla usedlost zadluže-

37 Srov. Gray, M. V.: *Kameralismus*. s. 56.

38 Státní oblastní archiv (dále SOA) Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek (dále VS) Frýdlant, Pozemkové knihy panství Frýdlant 1582, kart. č. 9, kupní smlouva fol. 171r-172r; tamtéž, Pozemkové knihy panství Frýdlant 1586, kart. č. 10, kupní smlouva fol. 178a-178c; tamtéž, Pozemkové knihy panství Frýdlant 1595, kart. č. 12, kupní smlouvy, fol. 171v-173r; kol. 274v-274r; fol. 280v-281r; fol. 297v-298r; tamtéž, Pozemkové knihy panství Frýdlant 1607-1613, kart. č. 14, kupní smlouva fol. 223r-225r; tamtéž, Pozemkové knihy panství Frýdlant 1618-1628, Kart. č. 17, Fol. 380r-381r.

na,³⁹ ve třech smlouvách byl pro vdovu dohodnut výměnek,⁴⁰ z toho byl jeden časově omezen do doby splacení usedlosti.⁴¹ Z těchto pěti kupních smluv se ve třech případech jednalo o prodej usedlosti synovi.

Není pochyb o tom, že se každá společnost vyvíjí dynamicky a procesně. Některé sféry společnosti se vyvíjejí pomaleji resp. nesouměrně rychle, jejich změny nejsou pro nás vždy patrné, a proto nemůžeme vždy postihnout faktory, které je způsobily. Obdobné závěry potvrzují přinejmenším i tyto první výsledky studie, se kterými jsme se právě seznámili. Ty nám neumožňují stanovit přesnou časovou linii změn v poddanské praxi majetkoprávních vztahů. V následující části studie se proto pokusíme identifikovat některé ze znaků, skrze které se obě sledovaná období od sebe odlišovala.

Na základě podrobné analýzy se podařilo dospět k zajímavým výsledkům: kolem roku 1710 nebyl u smluv, ve kterých prodávaly vdovy usedlost výslovně uveden žádný vztah k bývalému již zemřelému manželovi. Formulace při přepisu zní, že vdova „verkauft ihr zeithero innengehabtes“, „bislang inne gehabtes“ nebo „ihro bewohntes“ statek.⁴² Jedná se o stejná slovní spojení, která najdeme v kupních smlouvách uzavřených mužem. Do druhé poloviny 17. století najdeme větu, vdova prodává „ihres gottseeligen ehewirts hinterbliebenes gut“.⁴³

Rozdílnost připsu vyjadřující majetkový vztah prodávaného objektu buďto k osobě zemřelého majitele nebo k samotné vdově nás vede k zamyšlení, zda je možné vnímat zjištěné výsledky jako výraz změny majetkových nároků vdov. Vzhledem ke stavu bádání nelze bohužel prozatím na tuto otázku s jistotou odpovédět. V každém případě bylo možné zjistit jednoznačný statistický rozdíl v období před a po roce 1650. Po roce 1650 byla zaznamenána pouze 4,3 procenta z kupních smluv, na kterých se podílely vdovy a kdy byly zastoupeny jinou osobou – poručníkem, svědkem (5 ze 115). Zatímco v letech 1558 a 1650 se

39 Státní okresní archiv (dále SOKA) Liberec, Fond konšelské knihy, Konšelská kniha pro Vysoký, Kupní smlouva z roku 1684, fol. 46r.

40 Srov. SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Frýdlant Pozemkové knihy panství Frýdlant 1676–1690, kart. č. 21, kupní smlouvy Vysoký, fol. 43v, 218v; für Háj, srov. tamtéž, fol. 310v-310r.

41 Tamtéž, Kauvertrag aus Luh, fol. 267r-268v.

42 Srov. ve Vysokém např. prodej z roku 1714 „Dorothea Scharzbachin wittib derzeit hero bewohnten Erbgarten“ SOKA Liberec, Fond konšelské knihy, Konšelská knihy pro Vysoký, Fol. 90r-91v; 1729 prodává „Jeremias Schnabels hinterlassene wittibe ihren zeithero gehalten Garten“, tamtéž, Fol. 112v-113v. V roce 1735 prodává „Michael Schoellers hinterlassene wittib ihren bishero gehalten garten, tamtéž, Fol. 119r-120v. V Luhu prodává v roce 1707 „des verstorbenen Hans Hausmans hinterbliebne wittibe, ihren bis hero gehaltenen halben Garten, Konšelská kniha pro Luh 1656–1719, není pag. Obdobně smlouvy z roku 1735, tamtéž, Konšelská kniha pro Luh 1734–1783, pag. 45v-46v; z roku 1737, tamtéž, pag. 83v-84v; z roku 1739, tamtéž, pag. 102v-103v; z roku 1741, tamtéž, pag. 136v; z roku 1742, tamtéž, pag. 149v-149r; z roku 1747, tamtéž, pag. 137v-138v.

43 V kupní smlouvě z roku 1702 je poznamenáno: „es verkauft Sara Müllerin, ihres ehemannes hinterlassenes erbgut“. SOKA Liberec, Fond Konšelské knihy, Konšelská kniha pro Luh 1656–1719, není pag. Obdobně kupní smlouva z roku 1711, týkající se statku Christopha Roessela, tamtéž není pag.

jednalo o 56,1 procent z majetkových transakcí, ve kterých vdovy uzavíraly kupní transakce (23 ze 41).

Smrt manžela-hospodáře nebránila vdově vést hospodářství. Rodinný stav vdovy sám od sebe neznamenal vynucený prodej usedlosti. Obdobný požadavek nelze ostatně ani vyčíst z normativních pramenů.⁴⁴ Ve druhé polovině šestnáctého století lze poměrně často nalézt příklady smluv, ve kterých vdova spolu s poručníkem kupuje statek po zemřelém manželovi od svých nevlastních potomků.⁴⁵ V pozemkové knize se nenašla žádná přímá spojitost mezi vdovinou koupí statku a eventuálním opětovným provdáním. Před novým uzavřením manželského sňatku se musela jak vdova tak i vdovec vyrovnat se svými pozůstalými potomky⁴⁶ formou stanovení velikosti výbavy pro dceru a syna a přesného stanovení dědických podílů, které měly potomci obdržet při příležitosti uzavření sňatku nebo při založení nového hospodářství. Samozřejmě, že výbava a dědické podíly z otcova nebo matčina majetku byly stanoveny pouze tehdy, jestliže je dotyční potomci k datu uzavírané smlouvy dosud neobdrželi.

Dochované materiály nám neposkytují informace pomocí kterých bychom mohly zcela rekonstruovat faktory ovlivňující motivaci a jednání vdov, jež vedly ke koupi usedlosti.⁴⁷ Ovšem i přesto, že nám některé aspekty zůstanou ukryty, je

44 I když bylo v soudních protokolech nalezeno mezi léty 1583 a 1692 celkem 37 případů, kdy byla z různých důvodů majetková práva přednostů domácností 'zpochybněna' (ins Schwancken geraten) nebo došlo k donucenému prodeji usedlosti, vztahuje se celkem 76 procent těchto případů na muže-přednosty domácností, 22 procent na ženy a tři procenta na sirotky. Srov. O g i l v i e , S. C., E d w a r d s , J.: *Ženy a „druhé nevolnictví“*, s. 38f.

45 Srov. např. kupní smlouva ovdovělé nevlastní matky Kathariny Herwigové. Srov. SOA Litoměřice, pobočka Děčín, VS Frýdlant Pozemkové knihy panství Frýdlant 1595, Kart.č. 9, Fol. 69–70. Š t e f a n o v á , D.: *Zur Stellung der Frauen und Witwen in ländlichen Gesellschaften der frühen Neuzeit*. In: Bůžek, V. – Štefanová, D. (edd.): *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*. Opera historica 9, 2001, s. 197–217.

46 Označení „vdovec“ se jako termín v pramenech nevyskytuje až do 18. století. Vyrovnání vdovce s jeho dětmi o jejich podíl z matčina majetku (Mutterteil) se v tomto časovém období vztahují jmenovitě na osobu muže. Vdova je již v pramenech 16. století označena pojmem „wittib“. I jiné studie se musí vyrovnat s tímto obecným problémem. Margarte Pelling hovoří o mužské distancovanosti k vlastnímu rodinnému stavu. Srov. k souhrnně P e l l i n g , M.: *Finding widowers: men without women in English towns before 1700*. In: Cavallo, S. – Warner L. (edd.): *Widowhood*. s. 37–54, zde 42ff, 54. K problému diferencovanosti mezi mužem a ženou v historických pramenech srov. G l e i x n e r , U. „Das Mensch“ und „der Kerl“ in *Gemeinde und vor Gericht*. Die Konstruktion von Geschlecht in „Unzuchtverfahren“ in 18. Jahrhundert (Altmark 1700–1760). Frankfurt am Main 1994.

47 V roce 1661 koupila např. Margaretha, vdova po Sylwestru Appeltovi z Kunratic, neselský domek za šest kop míšeňských grošů, SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Frýdlant, Pozemková knihy panství Frýdlant, Pozemková kniha 1558–1560, kart. č. 1, fol. 108r. V roce 1567 kopila Dorothea, vdova po Mertenu Bühlovi z Raspernavy, od svých nevlastních dětí usedlost za 60 kop míšeňských grošů. Tamtéž, Pozemková kniha panství Frýdlant 1567–1569, kart. č. 4, fol. 4v–5v. V roce 1595 prodali manželé a poručníci svých manželék jako i další poručníci nezletilých sirotek usedlost po otcovi za 250 kop míšeňských grošů Christophu Herbigovi a Mertenu Lucasovi, kteří byli poručníky Magrarethy, vdovy po Georgu Walterovi. Tamtéž, Pozemková kniha panství Frýdlant 1595, kart. č. 12, fol. 248v–248r.

nutné chápat zjištěné údaje jako výsledek vědomého a nebo nevědomého zacházení vdov v rámci kulturních a ekonomických praktik společností, ve kterých žily a rozhodovaly se. Mimo jiné šlo o představy o hodnotách, rolích žen, ale i ‚předsudky‘ bezprostředního sociálního prostředí, které ovlivnily postup a výsledky v jejich rozhodování.⁴⁸ Uvést bychom mohli např. tlak ze strany příbuzných, který byl v některých společnostech na ženu vyvíjen po uzákonění jejich dědických nároků na nemovitý majetek. V některých oblastech na Slovensku mohly být např. sestry svými bratry vyloučeny z nárokování rodinného majetku. Mnohé z nich tento postup neodsuzovaly, ba naopak zastávaly názor, že sestry nemají žádat svůj nemovitý dědický podíl z toho důvodu, aby tím neoslabovaly hospodárnost usedlosti.⁴⁹ Názor, který nemohl být kulturně-sociálnímu prostředí, ve kterém tyto ženy žily, nijak cizí, zcela jednoznačně strukturoval i jejich rozhodování.

V použitých pramenech nalezneme i další zápisy, podle nichž vdovy kupovaly usedlosti. Kromě vlastních kupních smluv však nemáme většinou žádné doplňující informace týkající se uzavřených dohod a sledovaných strategií mezi vdovou a jejími dětmi.

Pravděpodobně nepředstavovala tato forma koupě ani pro zanechané potomky ani pro vesnickou radu a vrchnost žádný bezprostřední problém.⁵⁰ Je tedy podle mého názoru nutné zdůraznit, že pozice ženy jako přednostky domácností muse-la být v obci ve sledovaném období v zásadě akceptovatelná. Na druhé straně byl v roce 1677 před vesnickým soudem uzavřen a vnesen do vesnické konšelské knihy testament, ve kterém manžel písemně potvrdil právní nárok své manželky na převzetí usedlosti po jeho smrti. Pádným důvodem k tomuto kroku byla skutečnost, že manželský pár neměl žádné vlastní potomky. Tímto zápisem do konšelské knihy měla být zajištěna určitá garance právních nároků budoucí vdovy. I zde je tedy zřejmé, že členové vesnické samosprávy přítomní sepsání testamentu a jeho následnému včlenění do konšelské knihy nemohli mít proti jeho obsahu vážných právně a sociálně motivovaných námitek.

V Děřichově koupila v roce 1573 ovdovělá Katharina Glaser pozůstalou usedlost. Uzavření smlouvy byl přítomen pravděpodobně otec zemřelého manžela, protože je ve smlouvě uvedeno, že vdova vystupuje „neben seinem Vater“. Také v tomto případě byly děti ještě nezletilé. Tamtéž, Pozemková kniha panství Frydlant 1574–1578, kart. č. 7, fol. 198v-198r.

48 Hardwick, J.: *Widowhood and patriarchy*, zde s. 138, 143; Obdobně Bohac, R. D.: *Widows*, s. 112. Srov. také Botíková, M. – Švecová, S. – Jakubíková, K.: *Tradicte slovenskej rodiny*. Bratislava 1997, zvláště s. 50–61, 94–109.

49 Botíková, M. – Švecová, S. – Jakubíková, K.: *Tradicte*, s. 96.

50 Příkladem využití moci a sledování zájmů ekonomicky orientovaných jedinců může být autobiografický text Christine de Pizan, vdovy, která žila na konci 14. a počátkem 15. století. Christine de Pizan shrnula jako mladá vdova svoji hospodářskou a sociální pozici velmi pregnantně, když píše: „diejenigen, die mir Geld schuldeten, üben Druck auf mich aus, um mich davon abzuhalten, meine Forderungen zu stellen. Schon bald machte man (zdůrazněno D. Š.) mir Schwierigkeiten, an den von meinem Mann erworbenen Grundbesitz zu kommen, und da dieser Besitz dem König übertragen wurde, sah ich mich gezwungen, Abgaben zu zahlen, obgleich ich gar nichts von diesem Besitz hatte!“. Srov. „*allein bin ich...*“ – Die junge Witwe. In: Zimmermann, H. (ed.): *Wege in die Stadt der Frauen*. Zürich 1996, s. 39.

K sepsání testamentů poddanými docházelo ve sledovaném období velmi zřídka. Byla to skutečnost, která musela souviset s vlastním charakterem převodů majetku, které byly ve většině případů uzavřeny *inter vivos*. Lze se domnívat, že k jejich sepsání docházelo pouze ve výjimečných situacích. V našem případě byla bezdětnost manželství jedním z důvodů převedení majetku na vdovu.⁵¹ Bezdětná žena by bez tohoto testamentu pravděpodobně nemohla svůj podíl nárokovat ve stejné míře. Písemné zakotvení mělo ulehčit nárokování majetkového práva a je nutné jej chápat jako opatření proti možným nárokům ze strany příbuzných. Zároveň je třeba ještě jednou zdůraznit, že se sepsaný testament bezpochyby setkal s akceptancí vesnické samosprávy, která se zanesení jeho písemné podoby do konšelské knihy musela přímo účastnit a jeho sepsání nezabránila. Manželce bylo v tomto případě přičteno mnohem více než odpovídalo obecně popisovanému majetkovému urovnání ve vrchnostenské instrukci z roku 1651. Kdyby se pozůstalostní řízení řídilo obsahem instrukce, pak měla mít manželka v bezdětném manželství po smrti manžela nárok na od manžela obdrženy jitiňní dar, dále pak na svůj vlastní majetek, šaty muže a třetí díl z majetku: „seinem weib kein kindt entzeugt, sol nach seinem tode dem weib, aus seinem guettern ihre versprechene morgen gabe, undt der dritte theil neben anders ihren weiblichen gerechtigkeiten, sowohl mannes kleider folgen“.⁵² V instrukci není konkrétně řečeno komu přísluší zbylé dvě třetiny z majetku. Obdobné nejasnosti se vztahují na muže v případě ovdovění: „stirbet aber die Weib fuer/vor/ den Manne gleichfalls ohne erben, so behelt der man alle ihre Kleider undt Schmuck, sambt aller fahrender hab, giebt den freunden, von den hinterlassenen guetter, den dritten theil“.⁵³

Pro sledované období nelze ve sledovaných vesnicích frýdlantského panství zjistit dobu trvání hospodářsky aktivní fáze vdov, protože ve většině případů není možné přesně rekonstruovat rok úmrtí manželů. Pokus zjistit dobu hospodaření vdov se ukázal být až do období kolem roku 1700 neproveditelným. V jednotlivých případech se však podařilo nashromáždit důkazy o hospodaření vdov,⁵⁴ jak to například potvrzuje jedno vyrovnání z roku 1699, jehož předmětem byl soupis dluhů a následně i dědických podílů – „schuldeneinteilung und erbsonderung“ ukázalo, jak mohly být již jednou dohodnuté podmínky změněny podle nastalých životních okolností vdovy. Tak je možné přinejmenším interpretovat rozhodnutí vdovy po Kryštofu Jäcklovi, která prodala v roce 1683 „das nach seinem ehemanne verlassene erbgut“ Martinu Peukerovi z Větrova (Ringenhain), který relativně brzy po koupi usedlosti zemřel. Mezi léty 1685 až 1698 vdova již každopádně neobdržela žádné splátky. Tím nebyly dodrženy podmín-

51 Např. v severozápadním Švédsku vedlo obdobně bezdětné manželství k sepsání testamentu, aby tak byly právně zajištěny majetkové nároky vdovy nebo vdovce. K tomu Å g r e n , M.: *Caring for the widowed spouse. The case of Western Jämtland, Sweden, from ca. 1750 to 1859.* Paper presented in Pittsburgh, 28. 10. 2000, Manuscript 11.

52 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, HS Clam-Gallasů, kart. č. 172, Statuten bey der stad Friedland, Hans Henrich Albertus Gemrich von Friedland Anno 1651.

53 Tamtéž.

54 Další příklady viz. Š t e f a n o v á , D.: *Zur Stellung*, s. 197–217.

ky ujednané kupní smlouvou, což znamenalo, že v podstatě i nadále trval její majetkoprávní nárok na usedlost.⁵⁵ Z tohoto důvodu je zjištění, že vdova ještě v roce 1699 vedla usedlost, pouze logickým důsledkem majetkoprávních poddanských poměrů. V kupní smlouvě mezi vdovou po Martinu Jäcklovi a Martinem Peukertem byl v kupní smlouvě dohodnut poměrně rozsáhlý výměnek, který mohla vdova nárokovat až do doby splacení kupní ceny.⁵⁶ Změna životních okolností v důsledku úmrtí Martina Peurkerta vedla vdovu k přehodnocení dřívějšího rozhodnutí. Jinak totiž nelze vysvětlit fakt, že upřednostnila návrat do pozice hospodářky opětovnému prodání poddanského selského statku. Z hlediska akceptovatelnosti vdov-hospodářek vesnicí a vrchnostenskou správou je pro nás zajímavé, že se vdova s nimi očividně neocitla v žádném konfliktu. Ani v tomto analyzovaném případě nejsme schopni zjistit dobu trvání hospodaření vdovy na usedlosti. Pravděpodobně se muselo jednat o delší časový úsek, jak na to poukazuje informace o nesplacení kupní ceny. I jiné studie potvrzují, že období, během kterého vdovy vedly poddanské usedlosti mohlo přinejmenším dosahovat několika let.⁵⁷

Zjištění délky samostatného hospodaření vdovy nepředstavuje jediný prameně podmíněný problém, se kterým jsme nuceni se potýkat, když se ptáme po existenci různosti nebo obdobnosti jednání gender v kulturní praxi. Zvláště zkoumání majetkoprávních nároků je dodatečně komplikované nekonsekventním uváděním jmen žen a mužů jako vlastníků poddanských usedlostí. Tak byly např. vdovy, které převzaly po smrti manžela vedení hospodářství písemně dále evidovány pod jménem zesnulého manžela. Pouze v jednotlivých případech se díky zohlednění dalších pramenů podařilo identifikovat dotyčnou osobu jako ovdovělou ženu.

Na základě zjištěných výsledků výzkumu lze říci, že pokud byly vdovy schopné splácet a plnit veškeré povinnosti v rámci obce a panství, pak se pravděpodobně nemusely obávat vnějších mocenských tlaků, které by se je snažily přimět ke změně sociálního postavení nebo rodinného stavu. Argument, že vdovy nebyly ve sledovaném období vítané jako hospodářky nelze podle mého názoru jednoznačně doložit. S. C. Ogilvie a J. Edwards hovoří například nepřímě o tom, že usedlosti vedené vdovami nebyly rovnocenné. K podložení své teorie uvádějí citát ze spisu městského soudu z roku 1649, adresovaný vesnici Arnoltice na frýdlantském panství, která byla postižena požárem a stěžovala si na zvýšení daní. Vrchnostenský správce odpověděl poddaným, že mají mít křesťanský soucit s těmi, jejichž stavení byla postižena požárem a s usedlostmi vedených

55 Vdova po Christophu Jäcklovi prodala „das nach seinem ehemanne verlassene erbgut“ již v roce 1683 Martinu Peukerovi z Větrova, který ale již zemřel. Jmenovaná vdova vlastnila usedlost ještě v roce 1699 – „die wittib aber das gut annoch im Besitz hat“. SOkA Liberec, Fond Konšelské knihy, Konšelská kniha pro Luh 1656–1719, Schulden eintheilung und Erbsonderung aus dem Jahre 1699, není pag.

56 SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Frýdlant, Pozemkové knihy panství Frýdlant 1676–1690, kart. č. 21, fol. 267r-268v.

57 P a z d e r o v á , A.: *Herrschaft und Untertanen in der Herrschaft Rychnov nad Kněžnou im 18. Jahrhundert*. Zur sog. Zweiten Leibeigenschaft in Böhmen. In: Cerman, M. – Luft, R. (edd.): *Untertanen, Herrschaft und Staat*. München, v tisku, pravěpodobně 2003.

vdovami. Zde došlo podle autorů k rovnocennému postavení usedlosti zničené přírodní katastrofou a usedlostí vedené vdovou.⁵⁸ Tento úsudek je jistě zajímavou interpretací popsané situace, osobně ale považuji za poněkud problematické odvíjet obraz o nižší schopnosti hospodařit „geringeren Leistungsfähigkeit“ vdov na základě normativních pramenů, aniž by byla zohledněna sociální praxe a síť vztahů mezi poddanými.⁵⁹

Je např. jednoznačné, že zadlužení statku není ve většině případů vývojově krátkodobým fenoménem. Často jsou příčinou nezaplacené sirotčí peníze. V pozemkových a konšelských knihách jsou navíc obsaženy kupní transakce uzavřené v důsledku špatného hospodaření ještě za života muže resp. manželského páru⁶⁰, což znamená, že zadluženost statku nemůže být výlučně dávana do souvislosti s vdovstvím. Nehledě na to, že bychom si měli položit otázku, kdo byl nejvíce postižen zadlužením usedlosti a jaká opatření dotyčné osoby zvolily k zajištění vlastní existence, jak to můžeme sledovat na následujícím příkladu. V roce 1703 koupil Kryštof Rudolph selskou usedlost za 74 zlatých a 45 grošů,⁶¹ která byla již v době koupě zadlužena ve výši 40 zlatých a 50 grošů. Dluh na statku během hospodaření Kryštofa Rudolpha a jeho ženy stále rostl a v roce umrtí K. Rudolpha v roce 1703 dosáhl výše 73 zlatých a čtyř feniků.⁶² Zatímco dědicové bývalého vlastníka usedlosti Jana Hausmanna měly z prodejní ceny obdržet 32 zlatých a 55 grošů na dědických podílech, znamenal prodej usedlosti v roce 1711 pro dědice K. Rudolpha dramatickou finanční bilanci. Vdova měla spolu se svými potomky obdržet po prodeji zadluženého gruntu pouhý jeden zlatý a 40 grošů. Ze soupisu dluhů a dědických podílů nevyplývá, jestli byly už dříve dětem vyplaceny dědické podíly anebo alespoň předáno věno. Zbýlá částka každopádně nestačila k pokrytí nákladů na živobytí vdovy, To byl pravděpodobně jeden z rozhodujících důvodů, aby byl pro vdovu dohodnut alespoň časově omezený výměnek na dobu trvání čtrnácti let.⁶³ Vdova po Kryštofu Rudolphovi mě-

58 O g i l v i e , S. C. – E d w a r d s , J.: *Ženy*, s. 32.

59 Bylo by velmi zajímavé zohlednit recepci osvícenecké tzv. „Hausväterliteratur“, která degradovala roli ženy jakožto aktivní účastnice na hospodaření usedlosti kpouhé pomocnici vyrábějícího hospodáře – „Gehilfin des produzierenden Landwirts“. K tomu G r a y , M. G.: *Kameralismus*, s. 52f, 55f.

60 V roce 1578 prodává např. Bartel Blumberg selský statek, který mezitím zpustnul a byl bez stavení, stavu, kterého prodejce velmi lituje. Prodejce se zavázal, že u něho může kupec po dobu tří let bydlet, tedy do té doby než si na zakoupené parcele postaví dům. SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Frýdlant, Pozemkové knihy panství Frýdlant 1574.1578, Kart. č. 7, fol. 375v-375r. Nebo v roce 1618 prodal Georg Lux z Luhu svůj selský statek za 170 kop grošů míšeňských. Z důvodu nahromaděných dluhů nebyl prodejce schopen usedlost dále udržet – „überhaften schulden nunmehr weiter nicht mehr erhalten koenne“. Tamtéž, Kart. č. 17, fol. 20v-20r.

61 Kupní smlouva z roku 1703 mezi Christophem Hausmanem a Christophem Rudolphem, SOkA Liberec, Fond konšelské knihy, konšelská kniha Luh, nenf pag.

62 „Schulden eintheilung über des verstorbenen Christoh Rudolps gewesenenen pauers in Luh“, SOkA Liberec, Fond konšelské knihy, konšelská kniha Luh, nicht pag.

63 Kupní smlouva z roku 1711 uzavřená mezi vdovou po Christophu Rudolphovi a Christophem Ressellem. SOkA Liberec, Fond konšelské knihy, konšelská kniha Luh, nicht pag.

la málo možností, které by ji umožnily nalézt schůdné východisko z její překerní sociální situace. Dohoda o výměnku byla pro ni pravděpodobně vhodnějším řešením než statek dále s rizikem rostoucího zadlužení obdospodařovat, zvláště když se od doby koupě usedlosti manželském páru nepodařilo výrazně snížit její zadlužení.

Závěr

Vyhodnocení role vrchnostenských nařízení a jejich významu pro ženy a vdovy v sociálně kulturní praxi se dají následovně shrnout. Vrchnostenské instrukce definovaly pevný nejmenší podíl, který měl připadnout vdovám, vdovcům a/nebo pozůstalým potomkům v případě umrtí jednoho z manželů/rodičů. Tato nařízení však nechávala, tak to alespoň naznačuje praxe sledované venkovské společnosti, možnost vyššího vybavení principiálně otevřenou, což odpovídá i praktikám v jiných společnostech.⁶⁴ Instrukce tak v podstatě definovaly určitou právní linii, která měla sloužit jako podklad v konfliktních situacích a případech nesouhlasu s výší dědického podílu. Konkrétní struktura vrchnostenských norem a míra prosazení utuženého poddanství se odlišovala panství od panství a byla očividně podmíněna specifíčností právě platné soudní praxe, resp. záležela na intenzitě mocenských zásahů vrchnosti a byla ovlivněna důsledností administrativního postupu členů vrchnostenské správy a vesnické samosprávy.

Pro oblasti režijního velkostatku máme prozatím k dispozici velmi málo studií, které se zabývaly problematikou postavení žen a vdov. Z tohoto hlediska jsou pro nás zajímavé např. výsledky Rodney D. Bohac, který ve své mikrohistoricky orientované studii upozornil na různorodost praxe režijního velkostatku rodiny Gagarinových. A i když nelze výsledky R. D. Bohac přeceňovat, přece jenom upozornily některé příklady na diferencovanost praktik v režijním velkostatku ruského území. Znovuprovádání vdovy i zde spolu spojovalo majetkově orientované zájmy jak jednotlivce tak i rodiny, které byly patrné na konkrétních vyjednávání mezi vdovou a jejími příbuznými.⁶⁵ Na druhé straně analyzoval R. D. Bohac i texty smluv o majetkovém transferu, ve kterých bylo jednání vdovy akceptováno v obdobné míře, jako kdyby se jednalo o jednání mužské autority. Pro postavení vdovy na režijním velkostatku Gagarinových byla obzvláště důležitá skutečnost, jestli měly dospělého syna a jestli měla rodina vdovy nějaký majetek. Za těchto okolností se mohlo údajně vdově podařit udržet si postavení a autoritu jako přednostka domácnosti.⁶⁶ Samozřejmě, že zjištění R. D. Bohace mají spíše regionální platnost a souvisejí s charakterem hospodářsko-

⁶⁴ Také např. v Anglii obdržely ženy větší část majetku než bylo obecně předepsáno Common Law. K tomu Erickson, A. L.: *Women and property in early modern England*. London 1997, s. 19.

⁶⁵ Bohac, R. D.: *Widows*, s. 104, 106; K pokusům příbuzných kompromitovat hospodářství vedené vdovou: Hardwick, J.: *Widowhood*, zde s.136.

⁶⁶ Bohac, R. D.: *Widows*, s. 107, 109.

sociálních ekotypů,⁶⁷ které ovlivňovaly i praxi majetkového transferu. Srovnáním výsledků uvedených studií lze jednoznačně formulovat, že je prozatím předčasné formulovat na základě vyhodnocení normativních pramenů obecnější závěry o rozhodování a majetkově právním postavení žen v raném novověku ve společnostech s režijním velkostatkem.⁶⁸

Na závěr by mělo být zdůrazněno, že testamentsy jsou pro zkoumanou venkovskou společnost dochovány pouze v ojedinělých případech. Srovnání např. s výzkumy Amy Louise Erickson pro Anglii ukázaly, že během raného novověku zemřelo přibližně 70 procent osob aniž by zanechaly sepsanou závěť.⁶⁹ Za této situace byl obdobně jako v severních Čechách rozdělen majetek muže a ženy podle stejného systému právní praxe na třetiny. Změna popsaných praktik nastala v Anglii někdy mezi léty 1692 a 1725.⁷⁰ Jestli i v Čechách existovala souvislost mezi ústupem od třetinového systému na jedné straně a rozšířením testamentární praxe na straně druhé není bohužel možné vzhledem k okamžitému stavu bádání zodpovědět.

WITWEN IN DER FRÜHEN NEUZEIT

Zum rechtlichen Status und zu Handlungen „sichtbarer“ Frauen am Beispiel der Praxis in der nordböhmisches Herrschaft Frýdlant, 1550–1750

Der vorliegende Aufsatz widmet sich aus einer neuen Perspektive der Untersuchung von Prozessen des untertänigen Besitztransfers und der Existenz von besitzrechtlichen Ansprüchen von Witwen in der nordböhmisches Herrschaft Frýdlant zwischen 1550 und 1750. Im Mittelpunkt steht eine Gegenüberstellung der sozialen Praxis in diesen Bereichen mit (gutsherrschaftlichen) Normen. Von besonderer Bedeutung ist dabei eine Berücksichtigung von Umständen, unter denen Witwen als Verkäuferinnen untertäniger Anwesen agierten. In der Untersuchungsperiode läßt sich dabei ein Wandel in der Zuschreibung des Besitzes feststellen, der von Witwen verkauft wurde. Ging es den Verträgen nach zunächst um den Verkauf um Anwesen der verstorbenen Ehemänner, wurden diese ab der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts als ihre eigenen Anwesen bezeichnet. Die Ergebnisse der Analyse zeigen weiters eine Verschiebung im Bereich der Vormundschaften. Während Witwen zwischen 1550 und ca. 1650 häufig durch Vormunde bzw. Beiständen vertreten wur-

67. Mitterauer, M.: *Formen ländlicher Familienwirtschaft*. Historische Ökotypen und familiäre Arbeitsorganisation im österreichischen Raum. In: Ehmer, J. – Mitterauer, M. (edd.): *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*. Wien 1986, s. 185–224. T ý ž : *Medieval roots of european family developments*. In: Michálek, J. (ed.): *Stredoevropske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Bratislava 1995, s. 92–106.

68. Ogilvie, S. C. – Edwards J.: *Ženy*, s. 32, 37.

69. K vývoji právní praxe v čase a souvislosti mezi socialně-specifickými vzory v testamentární praxi a parochiálně organizovaným systémem péče o chudé srov. Á g r e n , M.: *Caring*, s. 5, 10, 12ff. Zohledněním perspektivy „Gender“ ukázala Amy Louise Erickson, že v Lancashire a Cheshire bylo kolem roku 1700 vdovami sepsáno přibližně 27 procent testamentů, zatímco o století později klesl tento podíl na třináct procent. Srov. E r i c k s o n , A. L.: *Property and widowhood in England 1660–1840*. In: Cavallo, S. – Warner, L. (edd.): *Widowhood*, s. 145–164, zde 155f.

70. Na jihu Anglie se vdovská třetina v praxi po roce 1500 už nevyskytovala. Srov. k tomu Tamtéž, s. 152f.

den oder mit Personen im Gericht erschienen, führten sie danach den Verkauf von untertänigen Gütern bis auf Einzelfälle ohne solche Vertreter durch und schienen selbst in den Kaufverträgen auf. In den Schlußfolgerungen wird auf die Bedeutung der Analyse in bezug auf Debatten zu Handlungen und besitzrechtlichen Ansprüchen von Frauen in Gutsherrschaftsgesellschaften, einem bislang in der Literatur wenig beachteten Thema, eingegangen.